

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТИМОШЕНКО МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 346.2:378.09

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

**12.00.04 «Господарське право;
господарсько-процесуальне право»**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі економіко-правових дисциплін Львівського університету бізнесу та права.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор **Костицький Василь Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри теорії та історії права та держави, академік Національної академії правових наук України;

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Устименко Володимир Анатолійович**, Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України, директор, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України;

– доктор юридичних наук, професор **Подцерковний Олег Петрович**, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри господарського права і процесу, член-кореспондент НАПрН України;

– доктор юридичних наук, професор **Деревянко Богдан Володимирович**, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства.

Захист відбудеться «08» травня 2021 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «07» квітня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У новітніх умовах розвитку світового та українського суспільства практично всі держави вишукують напрями залучення досягнень науково-технічного прогресу у сферу освіти, поєднання науки із практикою, підготовки фахівців високої кваліфікації. Для цього заклади вищої освіти (далі - ЗВО) як суб'єкти господарювання, крім освітніх послуг надають інші платні послуги, виконують роботи і реалізують продукцію з метою надання якісних сучасних освітніх послуг, забезпечення сучасним навчальним обладнанням та утримання у штаті високоякісного професорсько-викладацького складу. Українським законодавством передбачено високі державні витрати на фінансування ЗВО, зокрема і через систему виконання останніми державних замовлень на підготовку фахівців, проте в силу кризових явищ у сучасній економіці та інших причин фінансування ЗВО обмежується. Тому ЗВО, особливо приватної форми власності, повинні долати ці проблеми за рахунок ефективної господарської діяльності.

У цьому зв'язку сфера освіти в Україні знаходиться у стадії перманентного реформування на шляху євроінтеграції та реалізації положень Болонської декларації на засадах демократизму, відкритості, інноваційності, автономізації системи ЗВО, які є ключовими умовами реалізації права людини на вищу освіту. Новітнього старту освітній реформі надало ухвалення законів України «Про освіту» і «Про вищу освіту», ідеологія яких ґрунтується на утвердженні освіти як ключового рушія суспільно-економічного розвитку держави. У результаті відбулося розширення доступу до вищої освіти, збільшення кількості ЗВО, поряд із державними появилася мережа комунальних і приватних ЗВО. Проте зміни законодавства допоки не вирішили завдання забезпечення фінансової автономії ЗВО, їх права розпоряджатися заробленими коштами, підвищення рівня самостійності в оперативному управлінні майном, обладнанням, землею тощо.

За часів незалежності України значна кількість вчених-юристів – господарників та представників інших галузей права досліджували правові проблеми діяльності ЗВО, вишукували, обґрунтовували і пропонували напрями удосконалення правового регулювання ЗОВ, зокрема і в частині їх господарської діяльності. Серед них можна

назвати таких вчених, як М.П. Баб'юк, О.М. Бандурка, О.А. Беляневич, В.О. Боняк, О.М. Вінник, В.М. Гайворонський, Н.Л. Губерська, Р.В. Гурак, Н.О. Давидова, Б.В. Деревянко, Д.В. Задихайло, О.Я. Кархут, Р.Л. Ковальчук, В.В. Костицький, О.В. Куцурубова-Шевченко, А.О. Монаєнко, В.К. Мамутов, П.В. Нестеренко, І.М. Острівний, О.О. Отраднова, О.П. Подцерковний, П.М. Рабінович, В.М. Савіщенко, О.О. Сорока, В.А. Устименко, І.Ю. Хомишин, Р.В. Шаповал, Л.М. Шаталова, Ю.С. Шемшученко, В.С. Щербина, Г.О. Яковлева, Р.В. Якубовський та ін. Проте комплексних досліджень правового регулювання господарської діяльності ЗВО проведено відносно небагато. Наявність позначених проблем викликали потребу у новому дослідженні, визначили вибір та актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Визначена проблематика дослідження узгоджується з положеннями Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), затвердженої постановою КМУ від 3 листопада 1993 р. № 896, Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002, Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті та науці» на 2006–2010 рр., затвердженої Постановою КМУ від 7 грудня 2005 р. № 1153, та Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., схваленої Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних та концептуально-правових засад вдосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО на основі соціолого-правового узагальнення теоретичних і практичних проблем у цій сфері, а також розробка теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормотворчої діяльності та регламентації господарської діяльності ЗВО у системі суб'єктів господарювання.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційній роботі передбачається вирішення таких *завдань*:

- надати методологічне обґрунтування ролі сучасної вищої освіти, з'ясувати зміст права на освіту як одного з фундаментальних

конституційних прав людини, визначити його правову природу, а також нормативно-правові та інституційні основи забезпечення його реалізації;

- виявити особливості конституціоналізації суб'єктивного права на вищу освіту в Україні, з'ясувати склад і схарактеризувати значення системи вищої освіти як особливого соціального інституту;

- надати авторське визначення поняття господарсько-правовий статус ЗВО як суб'єкта господарської діяльності та виявити й систематизувати його складові елементи;

- розкрити поняття, механізм, форми та основні особливості правового регулювання господарської діяльності ЗВО різних форм власності, на основі чого уточнити визначення механізму державного регулювання господарської діяльності ЗВО у широкому й вузькому значенні та виявити його складові;

- визначити правовий режим та уточнити ключові особливості державного регулювання порядку створення та процедури ліквідації ЗВО, систематизувати їх етапи;

- розкрити основні особливості, визначити ступінь значущості, з'ясувати й охарактеризувати види господарсько-правової відповідальності ЗВО;

- виявити ключовий чинник, що обумовлює специфіку господарської компетенції ЗВО та охарактеризувати ЗВО, які утворені на основі майна різних форм власності і з використанням різних організаційно-правових форм функціонування;

- обґрунтувати існування єдиної фінансово-майнової основи діяльності ЗВО, визначення її структури та особливостей;

- з'ясувати особливості та класифікувати договірно-правові й позадоговірні форми господарсько-правової взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання;

- висвітлити ключові особливості світового та європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО, виявити проблеми, які перешкоджають застосуванню такого досвіду та запропонувати напрями їх розв'язання;

- розробити і запропонувати напрями вдосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО в контексті реформування освітнього законодавства сучасної України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування ЗВО як інституційної системи забезпечення

права на вищу освіту та як суб'єктів господарського права.

Предметом дослідження є правове регулювання господарської діяльності ЗВО.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і виконання завдань, забезпечення достовірності результатів та висновків дослідження автором застосовано постпозитивістську методологію наукового дослідження, яка передбачає відхід від вузького нормативізму. Дисертантом використовувалися філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, зокрема діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, структурно-функціональний, соціолого-правовий, аксіолого-правовий, порівняльно-правовий, наукової абстракції, аналізу та синтезу, класифікації і групування, герменевтичний, прогностичний.

Застосування діалектичного методу надало змогу здійснити аналіз правовідносин у сфері формування та реалізації державної політики у галузі вищої освіти (розділи 2-3), виявити закономірності їх розвитку, а також розглянути динаміку розвитку законодавства в галузі освіти (розділи 1-4, підрозділ 5.3). З використанням формально-юридичного методу проаналізовано норми чинного законодавства, що регулюють господарські правовідносини у сфері вищої освіти, та внесені відповідні пропозиції щодо модернізації відповідних законодавчих актів (розділи 2-5). Системно-структурний метод використано для наукової систематизації видів ЗВО (підрозділ 1.2), системи функцій ЗВО (підрозділ 1.3), форм державного регулювання господарської діяльності ЗВО (підрозділ 2.1), етапів створення та ліквідації ЗВО (підрозділи 2.2-2.3). Структурно-функціональний метод застосовувався для з'ясування функціональних особливостей змісту права на вищу освіту (підрозділ 1.1), особливостей функцій ЗВО у системі вищої освіти (підрозділ 1.3).

Соціолого-правовий метод використано у характеристиці системи ЗВО, їх ролі в системі вищої освіти (підрозділ 1.2). Аксіолого-правовий метод застосовувався для оцінки ролі та значення суб'єктивного права на вищу освіту, системи державного регулювання господарської діяльності ЗВО, зарубіжного досвіду господарсько-правового регулювання діяльності ЗВО (підрозділи 1.1, 2.1, 5.1-5.3). Методи класифікації та групування покладено в основу

диференціації системи ЗВО, функцій ЗВО, форм державного регулювання господарської діяльності ЗВО, вивчення порядку етапів створення і ліквідації ЗВО, організаційно-правових форм ЗВО, договірних та позадоговірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1-2.3, 3.2, 4.1-4.2).

Порівняльно-правовий метод став основою для аналізу юридичної літератури, основних наукових підходів щодо вирішення поставлених завдань дослідження й аналізу суміжних положень господарського законодавства та законодавства про вищу освіту у процесі з'ясування його співвідношення з аналогічними нормами зарубіжного законодавства (підрозділи 1.1-1.2, розділ 5). Герменевтичний метод застосовувався для тлумачення правових норм із метою розкриття змісту та особливостей положень конституційного права на вищу освіту, відповідних суміжних положень господарського законодавства та законодавства про вищу освіту (підрозділ 1.1, розділи 2-4). Використання прогностичного лягло в основу розробки пропозицій щодо вдосконалення положень чинного законодавства у сфері вищої освіти (розділи 2-5).

Значені методи у взаємозв'язку із загальними логічними методами і прийомами (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) дозволили всебічно й ефективно дослідити виявлені проблеми, розв'язання яких може бути здійснене через удосконалення норм законодавства.

Нормативну основу дисертаційної роботи склали Конституція України, ГКУ, ЦКУ, ПКУ, БКУ, закони України «Про вищу освіту», «Про освіту», інші нормативно-правові акти, що регулюють господарські правовідносини у сфері вищої освіти, а також законодавство інших країн та норми міжнародного права у цій галузі.

Інформаційну та емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять відповідні довідкові та енциклопедичні видання, публікації в періодичних виданнях, статистичні матеріали тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що пропонується робота є першим у вітчизняній правовій науці комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем господарсько-правового регулювання діяльності ЗВО, що фокусується на аналізі спеціальних актів господарського, освітнього, конституційного та адміністративного законодавства з урахуванням сучасних реалій розвитку вищої освіти як в Україні, так і за

кордоном та перспектив його модернізації відповідно до ключових загальносуспільних потреб і викликів.

Основні результати роботи, що становлять наукову новизну і практичну значущість, знаходять свій прояв у теоретичних положеннях і висновках, які виносяться на захист:

уперше:

- запропоновано концепцію поліфункціональності ЗВО як однієї з ключових інтегральних характеристик сучасної системи вищої освіти, у результаті якої вища освіта постає як багатофункціональна система, що реалізується через традиційні та нові соціальні функції (освітня, науково-дослідна, організаційна, господарська), що зумовлює особливості правового регулювання діяльності ЗВО як інституційної підсистеми, відповідальної за реалізацію суб'єктивного права на вищу освіту;

- виокремлено господарську функцію ЗВО, яка ґрунтується на багатофункціональній господарській діяльності ЗВО та дедалі помітнішому процесі перетворення ЗВО на активних учасників господарських правовідносин;

- встановлено, що господарсько-правовий статус ЗВО як суб'єкта господарської діяльності є різновидом галузевого правового статусу (поряд із конституційно-правовим, адміністративно-правовим тощо) та характеризується власними складовими елементами;

- доведено, що оптимальною є правова конструкція ЗВО як особливого різновиду закладів, які створюються і функціонують відповідно до законодавства та статуту як юридичні особи публічного й приватного права в організаційно-правових формах бюджетного закладу, неприбуткового закладу або прибуткового закладу (закладу, що має на меті отримання прибутку), основним призначенням яких є провадження освітньої, наукової, науково-технічної, методичної, інноваційної діяльності відповідно до цілей, завдань та обсягів господарської компетенції ЗВО, визначених законодавством і статутом ЗВО;

- надано авторську дефініцію правового режиму майна ЗВО як врегульованого правовими нормами і статутом ЗВО порядку формування майна ЗВО, характеру та обсяг правомочностей ЗВО щодо володіння, користування і розпорядження ним, здійснення ЗВО функцій управління цим майном, а також його правової охорони і

вибуття зі складу майна на підставах, визначених законодавством, договором та статутом ЗВО;

- запропоновано концепцію систематизації господарсько-договірних відносин за участю ЗВО, систематизовано ознаки майново-господарських відносин між ЗВО та іншими суб'єктами господарювання: 1) особлива сфера існування; 2) особливий суб'єктний склад; 3) зобов'язальний характер відносин; 4) вчинювані боржником на користь кредитора дії;

- запропоновано авторський підхід до класифікації системи позадоговірних організаційно-господарських відносин за участю ЗВО з поділом на ті, що виникають з правомірних дій (зобов'язання, обумовлені публічною обіцянкою винагороди (оголошення конкурсу); зобов'язання, що виникають внаслідок рятування чужого майна), та ті, що є результатом неправомірних дій (зобов'язання, які виникають внаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав; зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди);

- інноваційно обґрунтовано доцільність створення державних і комунальних ЗВО як прибуткових закладів з метою подолання обмеження свободи здійснення ними господарської діяльності;

удосконалено:

- розуміння змісту державного регулювання господарської діяльності ЗВО, що є об'єктивним (об'єктивно обумовленим) і суспільно необхідним процесом постійного, упорядкованого та цілеспрямованого (доцільного) впливу держави на їх діяльність;

- визначення ЗВО як специфічних соціальних інститутів, цільове призначення яких пов'язане з їх унікальною діяльністю в соціально-культурній сфері щодо надання споживачам освітніх послуг у сфері вищої освіти на постійній, планомірній та контрольованій державою основі;

- положення про те, що господарсько-правовий статус ЗВО є складною та динамічною юридичною конструкцією, яка розвивається насамперед під впливом змін у системі вищої освіти загалом, її інтеграції до європейського освітнього простору, корелює зі специфікою законодавчого закріплення статусу ЗВО у системі суб'єктів господарювання та не має на сьогодні завершеного характеру з огляду на триваючі глибокі зміни як у системі освітнього, так і господарського законодавства України;

- аргументацію, згідно із якою запровадження до системи вищої освіти інститутів позабюджетного фінансування ЗВО, наприклад ендаументу, без належної мотиваційної основи для суб'єктів надання відповідної благодійної допомоги та інших учасників процесу позабюджетного фінансування ЗВО, не надає можливості повною мірою використати позитивний потенціал відповідних фінансово-правових інструментів;

- уявлення про те, що взаємодія ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності має закономірний, доцільний систематичний і соціально зумовлений характер;

- розуміння кореляції між обсягом господарської компетенції ЗВО і формою власності ЗВО та організаційно-правовою формою господарювання, в межах якої функціонує конкретний ЗВО;

набули подальшого розвитку:

- уявлення про те, що державне регулювання господарської діяльності ЗВО тісно пов'язане з автономією університетів, ринковим саморегулюванням, яке здійснюється на підставі локальних нормативних актів;

- пропозиції щодо пришвидшення надання завершеного й систематизованого характеру правовому регулюванню порядку набуття майна, обсягу правомочностей ЗВО щодо володіння, користування та розпорядження майном, специфіки та обсягу прав третіх осіб (власників) на майно ЗВО, правової охорони майна ЗВО, меж майнової відповідальності ЗВО та порядку звернення стягнення на майно ЗВО за вимогою кредиторів;

- обґрунтування пріоритетності застосування договірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання в умовах ринкової економіки та ринкового типу господарського правового порядку;

- наукові погляди щодо удосконалення процедур створення та ліквідації ЗВО як суб'єктів господарювання, зокрема щодо визначення у Законі України «Про вищу освіту» механізму та закріплення обов'язку засновників і ліквідаційної комісії ЗВО, що припиняє свою діяльність, забезпечення фінансування та здійснення інших заходів щодо продовження навчання осіб із ліквідованого ЗВО;

- визначення пріоритетних напрямів реформування складових господарсько-правового механізму регулювання ЗВО в системі

суб'єктів господарювання та розширення сфери господарсько-правової відповідальності ЗВО за правопорушення у цій сфері;

- пропозиції щодо законодавчого забезпечення регулювання господарської діяльності ЗВО з урахуванням досвіду провідних країн світу та ЄС.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальших науково-правових досліджень господарсько-правового механізму регулювання діяльності ЗВО в системі суб'єктів господарювання, нормативно-правового забезпечення реформування в галузі вищої освіти в Україні тощо;

- *нормотворчій діяльності* – для вдосконалення господарського законодавства, норми якого регулюють господарські правовідносини за участю ЗВО як суб'єктів господарювання;

- *правозастосовній діяльності* – з метою підвищення ефективності механізму господарсько-правового регулювання діяльності ЗВО в системі суб'єктів господарювання в Україні;

- *навчально-методичній роботі* – для підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій та інших документів методичного характеру з господарського та освітнього права України, спецкурсів з нормативно-правового забезпечення діяльності ЗВО як суб'єктів господарювання в Україні.

Особистий внесок здобувача. Всі теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи підготовлено і сформульовано здобувачем самостійно. У розділі колективної монографії «Problems of environmental and natural resources law development : collective monograph / V. Kostytsky et. al.; edited by Prof. V. Kostytsky. Lviv–Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 82–92», опублікованому під назвою «The environmental contents of the right to higher education» у співаторстві із Суходольською А., дисертанту належить висвітлення питань забезпечення екологічної та еколого-правової освіти у системі вищої освіти як обов'язкової складової професійної підготовки фахівців у сучасних умовах. У статті «Господарська функція закладів вищої освіти в контексті концепції їх автономії», опублікованій разом з В. Костицьким у зарубіжному журналі «Jurnalul juridic național: teorie și practică» (2019. № 4. С.188–192), автору належить дослідження

проблем визначення та реалізації господарської функції закладів вищої освіти як важливої складової забезпечення діяльності ЗВО в умовах зменшення державної підтримки ЗВО та необхідності збереження університетської автономії. У статті «The Environmental contents of the right to higher education», надруковані й у журналі «Екологічне право» (2020. № 3. С. 36–41) у співавторстві з А. Суходолською, дисертанту належить висвітлення проблем забезпечення права на вищу освіту та отримання професійних комплексних знань для підготовки фахівців, здатних працювати в умовах сучасних екологічних викликів. У статті «Соціальні, економічні і правові основи виокремлення господарської функції закладів вищої освіти», що вийшла у співавторстві з В. Костицьким у «Науковому віснику Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» (2020. № 47. С. 18–23), здобувачу належить системний аналіз функцій ЗВО, висвітлення економічних, соціальних та окремих правових основ виокремлення господарської функції ЗВО як важливої складової їх діяльності в ринкових умовах. В опублікованих за співавторства з В. Костицьким матеріалах міжнародної конференції «Сучасне правотворення: питання теорії та практики : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 31 травня–1 червня 2019 р. Дніпро : Правовий світ, 2019. С. 89–92», під назвою «Питання врахування досвіду США в правовому регулюванні закладів вищої освіти», дисертанту належить аналіз сучасної моделі правового регулювання діяльності закладів вищої освіти США та висновки щодо його прагматичного використання у вітчизняних умовах.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено автором на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 2017 р.), «Проблеми та перспективи формування правової культури в контексті сучасних соціально-економічних процесів» (м. Черкаси, 2017 р.), «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 2018 р.), «Актуальні проблеми реалізації прав і свобод людини в умовах глобалізації» (м. Черкаси, 2018 року), «Актуальні проблеми науки і практики у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 2018 р.), «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 2019 р.), «Теорія та практика адаптації

законодавства України до законодавства ЄС» (м. Київ, 2018 р.), «Право, юридична наука та освіта: здобутки та перспективи (до дня народження О.Б. Костенка)» (м. Київ, 2018 р.), «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 2019 р.), «Сучасне правотворення: питання теорії та практики» (м. Дніпро, 2019 р.), «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 2019 р.), «Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права», (м. Київ, 2019 р.), «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування», (м. Запоріжжя, 2019 р.), «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 2020 р.), «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 2020 р.), «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства» (м. Київ, 2020 р.)

Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені в 45 наукових працях, з яких: дві одноосібні та одна колективна монографії, 26 наукових статей, 25 з яких опубліковано у зарубіжних та вітчизняних виданнях, включених до науково-метричних баз даних, а також у 16-и тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що містять шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, розміщених на 70-и сторінках (693 найменування). Повний обсяг дисертації становить 592 сторінки, з яких 522 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *Вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження, його науково-теоретичне підґрунтя, визначені мета й завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологічні, нормативні та емпіричні засади. Окреслені наукова новизна та практичне значення отриманих результатів. Наведені відомості про апробацію основних результатів дослідження.

Розділ 1. «Теоретико-правові засади реалізації права на освіту в діяльності закладів вищої освіти» присвячений комплексному науково-правовому дослідженню права на освіту як

одного з фундаментальних конституційних прав людини та особливостей його реалізації у ЗВО; аналізові системи ЗВО як інституційної основи механізму реалізації права на вищу освіту; обґрунтуванню та з'ясуванню базових засад концепції багатофункціональності ЗВО як доктринально-правової основи механізму господарсько-правового регулювання їх діяльності.

У **підрозділі 1.1. «Право на освіту як одне з фундаментальних конституційних прав людини та особливості його реалізації у закладах вищої освіти»** з'ясовано, що філософсько-методологічне обґрунтування сучасної вищої освіти є необхідним елементом загальнонаукового підходу до осмислення суб'єктивного права людини на вищу освіту, яке має змішану природу, поєднуючи приватноправові та публічно-правові компоненти у своєму змісті, передбачає високий рівень суспільного і державного визнання, зокрема на конституційному рівні. Конституціоналізація суб'єктивного права на вищу освіту в Україні відбиває загальноправову закономірність розвитку вищої освіти. Входження української системи освіти до європейського освітянського і правового просторів (Болонський процес) супроводжується сполученням господарсько-правових, конституційних, адміністративно-правових, цивільно-правових та міжнародно-правових засад розвитку системи вищої освіти, розширенням сфери реалізації права на вищу освіту з метою формування всебічно розвинутої, високоосвіченої, високоморальної та конкурентоздатної особистості.

Зазначені процеси є найвищою формою правової інституціоналізації системи вищої освіти, що як особливий соціальний інститут включає в себе сукупність ЗВО, відповідальних за надання освітніх послуг у необхідних обсягах і належної якості.

У **підрозділі 1.2. «Система закладів вищої освіти як інституційна основа реалізації права на вищу освіту»** проведено аналіз особливостей реалізації права на вищу освіту через діяльність ЗВО як елементів інституційної основи реалізації права на освіту, чому об'єктивно сприяє зміна парадигми суспільного і політичного розвитку в Україні, трансформація державної політики у сфері вищої освіти.

Доведено, що структурування і розвиток системи ЗВО є об'єктивним суспільним процесом, який відображає

загальносоціальні закономірності (плюралізацію форм власності й господарювання, втрату державою монопольного становища на ринку освітніх послуг та статусу провідного суб'єкта господарської діяльності тощо). Критеріями структуризації системи ЗВО, поряд з формою власності, визнано організаційно-правову форму їх створення (неприбуткові установи), уможливлення їх функціонування у формі юридичної особи як публічного, так і приватного права, а також диференціацію ЗВО залежно від їх типів. Виокремлено національні і дослідницькі ЗВО, кооперуванні ЗВО із зарубіжними тощо. За віднесення ЗВО до певної групи відрізняється обсяг їх правоздатності, особливості правового статусу.

Новелізація законодавства про ЗВО, розпочата в 2014 р. із Закону України «Про вищу освіту» і продовжена Законом України «Про освіту», підвищує їх інституційну спроможність, але сьогодні далека від завершення, особливо на рівні урядових та відомчих нормативно-правових актів, а також з урахуванням специфіки поточної законотворчості парламенту України. Однак відсутня комплексна державно-політична стратегія розвитку ЗВО в довгостроковій перспективі, фінансово-економічна криза суттєво скоротила можливості держави щодо фінансування державних ЗВО, а окупація Криму і східної частини Донбасу змусила державу вдатися до переміщення низки ЗВО на контрольовану територію України.

У *підрозділі 1.3. «Концепція багатофункціональності закладів вищої освіти як доктринальна основа господарсько-правового регулювання їх діяльності»* показано, що інституційний аналіз системи ЗВО у правовій площині має доповнюватися функціональним аналізом діяльності цієї системи. Зроблено висновок про фундаментальний характер поліфункціональності ЗВО, що є науково-методологічною основою для висвітлення проблемних аспектів та правової природи й специфіки реалізації саме господарської функції ЗВО.

Доцільність та необхідність виокремлення господарської функції ЗВО ґрунтується на багатопрофільній господарській діяльності ЗВО та процесові перетворення ЗВО на активних учасників господарських правовідносин, діяльність яких не зводиться лише освітньої сфери, а є значно диверсифікованішою та зорієнтованою на одержання прибутку, має підприємницький

характер. Підприємницька діяльність посідає вагоме місце практично в усіх ЗВО, забезпечуючи використання науково-дослідних розробок, сприяючи підвищенню якості підготовки кадрів тощо.

У **Розділі 2. «Державне регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти»** показано специфіку регулятивного впливу держави на сферу господарської діяльності ЗВО, висвітлено питання поняття, механізму та форми державного регулювання господарської діяльності ЗВО; особливості правового регулювання створення і ліквідації ЗВО та їх господарсько-правової відповідальності.

Зокрема, у **підрозділі 2.1. «Поняття, механізм та форми державного регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти»** питання державного регулювання господарської діяльності ЗВО розглянуто через призму дослідження його загальнотеоретичного тлумачення, а також виокремлення й дослідження форм, методів і механізму такого регулювання в рамках доктрини господарського права.

Показано, що державне регулювання господарської діяльності ЗВО здійснюється в межах правового господарського порядку, є об'єктивно обумовленим та суспільно необхідним процесом постійного, упорядкованого та цілеспрямованого (доцільного) впливу держави на діяльність освітніх закладів, системою заходів правотворчого, правозастосовного, правоохоронного й організаційного (у тому числі неправового) характеру; взаємозв'язано із ринковим саморегулюванням на підставі локальних нормативних актів ЗВО у межах, визначених законодавством, звичаями ділового обороту, іншими джерелами права.

Механізм державного регулювання господарської діяльності ЗВО розглядається у широкому (функціональному) розумінні як сукупність форм і методів (засобів) прямого та опосередкованого впливу держави в особі її уповноважених органів на господарську діяльність ЗВО а у вузькому (інституціональному) розумінні як обумовлену законодавством упорядковану та доцільну взаємодію спеціально уповноважених державних органів із системою ЗВО усіх форм власності у сфері їх господарської діяльності.

Під формами державного регулювання господарської діяльності ЗВО пропонується розуміти сукупність дій уповноважених державних органів: моніторинг та контроль

господарської діяльності ЗВО; видання правових норм; легалізація господарської діяльності ЗВО (реєстрація, ліцензування та припинення діяльності ЗВО); стимулювання господарської діяльності ЗВО (інститути державного замовлення, бюджетної підтримки, застосування моделей функціонування національних ЗВО, дослідницьких університетів тощо); здійснення безпосереднього управління державними ЗВО та їх господарською діяльністю.

Методами (засобами) державного регулювання господарської діяльності ЗВО визнано обумовлені формами відповідного регулювання конкретні (дозвільні, заборонні та зобов'язувальні) інструменти регулювального впливу держави в особі її уповноважених органів на господарську діяльність ЗВО.

У *підрозділі 2.2. «Особливості державного регулювання створення закладів вищої освіти»* проаналізовано процедури утворення цих суб'єктів господарських відносин, що зумовлюють набуття ЗВО статусу суб'єкта господарювання та реалізацію передбаченої законодавством і статутом ЗВО господарської компетенції.

За своєю правовою природою утворення ЗВО віднесено до організаційно-господарських правовідносин, певну специфіку яким надають спеціальні суб'єкти (ініціатори створення ЗВО, засновники, суб'єкти державної реєстрації та ліцензування господарської діяльності ЗВО) та об'єкти таких відносин (дії організаційного характеру), сфера реалізації господарської компетенції відповідних суб'єктів.

Дисертантом обґрунтовано, що ключову роль в утворенні ЗВО відіграє господарсько-правове забезпечення, під яким розуміється комплекс господарсько-правових засобів, призначених для реалізації ЗВО прав, закріплених у законодавчих і локальних нормативно-правових актах, а також структуровано етапи (стадії) утворення ЗВО як суб'єктів господарських правовідносин (вияв ініціативи; розробка і затвердження статуту ЗВО; державна реєстрація ЗВО і отримання ліцензії на право здійснення ним освітньої діяльності). Обґрунтовано, що ініціювання створення ЗВО знаходиться поза межами законодавчого регулювання, перебуваючи у сфері вільного розсуду управнених суб'єктів господарського права.

У *підрозділі 2.3. «Особливості процедури ліквідації закладів*

вищої освіти» проведено аналіз законодавства, що регулює процедуру ліквідації ЗВО, виділено етапи такої процедури, послідовність яких має закономірний і зумовлюючий характер, а зміст кожного етапу має певну специфіку та обсяг правового регулювання.

У правовому розумінні ліквідацію ЗВО необхідно вважати формою припинення його як суб'єкта права, за якої не відбувається універсального правонаступництва господарських прав і обов'язків ЗВО, проте обов'язковою ознакою якої є подальше забезпечення засновником ЗВО реалізації особами, що здобували вищу освіту в ліквідованому ЗВО, права на вищу освіту.

Процедура ліквідації ЗВО визначається як урегульований законодавством і статутом ЗВО процес, що має певні стадії (етапи), метою якого є припинення ЗВО як суб'єкта господарювання: установчий – від прийняття рішення про ліквідацію ЗВО засновником (засновниками) до його реєстрації в установленому порядку; створення ліквідаційної комісії ЗВО і здійснення нею необхідного комплексу дій майнового та організаційного характеру, спрямованих на досягнення юридичної мети зазначеної процедури; реєстраційний етап – реєстрація ліквідації ЗВО.

Механізм ліквідації ЗВО не має завершеного характеру: відсутні чіткі підстави ліквідації; невизначено кола суб'єктів, уповноважених ініціювати питання про ліквідацію перед управненою особою; не визначено способу подальшої реалізації права на вищу освіту особами, тому запропоновано у Законі України «Про вищу освіту» передбачити механізм забезпечення права на вищу освіту у разі ліквідації ЗВО та закріпити обов'язок засновників і ліквідаційної комісії ЗВО забезпечити фінансування та здійснення інших заходів для продовження навчання осіб із ліквідовуваного ЗВО.

Вказано на субсидіарне застосування у правовому регулюванні ліквідації ЗВО актів господарського і цивільного законодавства, оскільки ЗВО є суб'єктами господарської діяльності, а деякі приватні ЗВО є суб'єктами підприємництва, то до них повинні застосовуватися загальні норми ГКУ і ЦКУ, що регулюють процедуру ліквідації суб'єктів господарювання, не пов'язану з банкрутством. Обґрунтовано необхідність та шляхи заповнення прогалин у відповідних актах законодавства, що регламентують означені правовідносини.

У підрозділі 2.4. «*Особливості господарсько-правової відповідальності закладів вищої освіти*» підкреслено, що для дослідження цієї проблематики, по-перше, необхідно виходити із загальних засад господарсько-правової відповідальності, визначених нормами ГКУ; по-друге, враховувати особливості, встановлені законодавством про вищу освіту, у результаті чого можна досягти оптимального розуміння такої відповідальності в суб'єктному розрізі, зокрема щодо диференційованого в цьому дослідженні спеціального суб'єкта господарської діяльності, яким є ЗВО.

Господарсько-правову відповідальність ЗВО автор пропонує визначити як різновид юридичної відповідальності цих суб'єктів господарювання, що вони несуть за вчинені правопорушення у сфері господарювання і яка передбачає застосування до них господарських санкцій на підставах і в порядку, передбаченому законом і договором. Усі визначені законом види господарсько-правових санкцій підлягають застосуванню до ЗВО як до суб'єкта господарювання у разі вчинення ним господарського правопорушення.

Господарсько-правова відповідальність ЗВО передбачає застосування за вчинення правопорушення відповідних господарсько-правових санкцій, що можуть застосовуватися до ЗВО, і об'єднані законодавцем у чотири групи: 1) відшкодування шкоди; 2) сплата штрафних санкцій (пена, неустойка, штраф); 3) застосування оперативно-господарських санкцій (заходи оперативного впливу, що мають на меті припинення порушення зобов'язань або його попередження у разі якщо ЗВО уже порушував зобов'язання з договору); 4) застосування адміністративно-господарських санкцій (заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків).

Оскільки правове регулювання господарсько-правової відповідальності ЗВО не має на сьогодні завершеного характеру, є проблеми щодо відшкодування ЗВО завданих збитків у сфері господарювання або застосування інституту анулювання ліцензії у сфері освітньої діяльності цих закладів, обґрунтовано необхідність відповідних змін у Законі України «Про вищу освіту».

Розділ 3. «Особливості господарсько-правового статусу закладу вищої освіти» охоплює дослідження таких питань, як:

теоретичні засади визначення господарсько-правового статусу ЗВО як суб'єкта господарської діяльності; господарсько-правова компетенція та організаційно-правові форми функціонування ЗВО в Україні; фінансово-майнова основа діяльності ЗВО в контексті її нормативно-правового забезпечення.

У *підрозділі 3.1. «Теоретичні засади визначення господарсько-правового статусу закладу вищої освіти як суб'єкта господарської діяльності»* проведено докладний аналіз відповідних законодавчих норм і наукових позицій, сформульованих у галузевих науках, передусім у науці господарського права. Наділення ЗВО окремим правовим статусом має суспільно обумовлений характер, відображає визнання державою необхідності інституційного забезпечення (через мережу ЗВО) реалізації конституційного права громадян на вищу освіту. Одночасно ЗВО є суб'єктами економічних (господарських) відносин, оскільки їх діяльність має ознаки господарської, а вони самі є суб'єктами господарського права.

Питання правового статусу ЗВО не мають окремого законодавчого врегулювання, розглядаються законодавцем на кількох нормативних рівнях – на рівні ЦКУ та ГКУ визначаються спільні з іншими юридичними особами (суб'єктами господарювання) основи статусу ЗВО, у межах Закону «Про вищу освіту» ці засади знаходять свою правову конкретизацію відповідно до суспільних потреб, тоді як на рівні статутів ЗВО зазначені правові положення індивідуалізуються щодо кожного конкретного ЗВО. Останнє вказує на значний ступінь автономності такого статусу, що є безпосереднім відображенням інституційно-організаційної автономії ЗВО у сфері господарських відносин. При цьому господарсько-правовий статус ЗВО як різновид галузевого правового статусу (поряд з конституційно-правовим, адміністративно-правовим тощо) є більше, ніж конкретизацією правового статусу ЗВО у сфері господарських правовідносин, а його урізноманітнення відбувається за рахунок розширення господарської компетенції ЗВО на рівні статуту.

Господарсько-правовий статус ЗВО – це сукупність законодавчо визначених провідних (кваліфікуючих) організаційних та економічних ознак ЗВО як суб'єкта господарювання, які відображають своєрідність мети і завдань створення і функціонування ЗВО, форми власності та організаційно-правової форми функціонування ЗВО як суб'єкта господарського права,

особливості порядку утворення (набуття статусу) і припинення, правового режиму майна, що перебуває у віданні ЗВО як суб'єкта господарського права, проваджуваного ним основного виду діяльності (безпосереднє здійснення господарської діяльності у сфері вищої освіти), особливостей господарської компетенції (сукупності господарських прав та обов'язків), співвідношення і взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарського права, а також специфіки інституту господарсько-правової відповідальності ЗВО.

У *підрозділі 3.2. «Господарсько-правова компетенція та організаційно-правові форми функціонування закладів вищої освіти в Україні»* визначено, що ключовим елементом господарсько-правового статусу ЗВО є його господарська компетенція як системна єдність господарських прав і обов'язків, які складають зміст господарської компетенції ЗВО і закріплені у Законі України «Про вищу освіту», інших законах України (ПКУ, БКУ тощо) та статутах ЗВО, набуваються з моменту ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти.

Моментом виникнення господарської компетенції у ЗВО у повному обсязі (зокрема, здійснення профільної діяльності у галузі вищої освіти) слід вважати не момент їх створення або державної реєстрації, а момент отримання ЗВО ліцензії. Законодавчо визначений набір господарських прав і обов'язків ЗВО має не довільний, а об'єктивно обумовлений характер, позначає й межі господарсько-правової свободи ЗВО, вказуючи на конкретний, а не абстрактний характер можливих видів його господарської діяльності, з огляду на що можна твердити про наявність у ЗВО спеціальної правоздатності. Оскільки у Законі України «Про вищу освіту» регулювання господарських обов'язків ЗВО відсутнє, дисертант вважає важливим правовим інструментом індивідуалізації господарсько-правової компетенції ЗВО уможливлення її деталізації на рівні статутів ЗВО, а також на рівні господарських договорів ЗВО.

Дисертантом здійснено диференціацію господарсько-правової компетенції ЗВО дисертантом залежно від різних критеріїв, обґрунтовано, що чинна законодавча дефініція ЗВО як окремого виду установ (ЗВО як установа) має бути сприйнята критично, зокрема у зв'язку із невдалим ототожненням установ і закладів у законодавчій конструкції статусу ЗВО, що загалом не відповідає правовій природі установи. Оптимальною для тлумачення ключових

елементів господарсько-правового статусу ЗВО названа правова конструкція ЗВО як особливого різновиду закладів, (а не установ), що створюються і функціонують відповідно до законодавства та статуту як юридичні особи публічного й приватного права в організаційно-правових формах бюджетного закладу, неприбуткового закладу або прибуткового закладу (закладу, що має на меті отримання прибутку) та основним призначенням яких є провадження освітньої, наукової, науково-технічної, методичної та інноваційної діяльності відповідно до цілей і завдань та обсягів господарської компетенції ЗВО.

У **підрозділі 3.3. «Господарсько-правове забезпечення фінансової та майнової основ господарювання закладів вищої освіти»** з'ясовано, що з огляду на спорідненість правової природи майнового та фінансового комплексів як забезпечувальних елементів діяльності ЗВО у господарському обороті, можна твердити про існування єдиної фінансово-майнової основи діяльності ЗВО, що поєднує у своїй структурі, зокрема, правовий режим майна, який перебуває на балансі ЗВО, та фінансування діяльності ЗВО. Ці проблеми свого системного правового урегулювання у законодавстві України не отримали.

Запропоновано розуміння правового режиму майна ЗВО як врегульованого правовими нормами і статутом ЗВО порядку формування майна ЗВО, характеру та обсягу правомочностей ЗВО щодо володіння, користування і розпорядження ним, здійснення ЗВО функцій управління цим майном, а також його правової охорони і вибуття зі складу майна з визначених законодавством, договором та статутом ЗВО підстав; проведена класифікація майна, яке перебуває на балансі ЗВО; з урахуванням аналізу законодавства та статутів ЗВО визначено джерела фінансування державних і комунальних ЗВО (кошти державного та комунального бюджету; кошти, одержані від надання платних послуг; кошти, отримані від інших видів господарської діяльності, безпосередньо не пов'язаних з освітньою (надходження від надання в користування або оренду приміщень, споруд, обладнання тощо; надходження від реалізації майна; надходження, отримані від розміщення коштів на депозитних рахунках); добровільні внески, пожертвування, гранти, дарунки (у тому числі від ендавменту); класифіковано обмеження щодо здійснення правомочностей у сфері речових прав у межах правового

режиму майна ЗВО; позитивно оцінено інститут господарського відання для розвитку господарської компетенції державних і комунальних ЗВО.

У результаті класифікації фінансової діяльності ЗВО, виявлено відсутність правового урегулювання цих питань у законодавстві, окрім питань фінансових зобов'язань ЗВО перед державою, звернуто увагу на необхідність урегулювання порядку набуття майна, обсягу правомочностей ЗВО щодо володіння, користування та розпорядження майном, специфіки та обсягу прав третіх осіб (власника) на майно ЗВО, правової охорони майна ЗВО, меж майнової відповідальності ЗВО та порядку звернення стягнення на майно ЗВО за вимогою кредиторів, інституту власних надходжень у структурі правового режиму майна ЗВО. Запропоновано впорядкувати законодавче розмежування майна, що є у власності ЗВО різних форм власності, та майна, яке перебуває у користуванні ЗВО на праві господарського відання, інститути позабюджетного фінансування ЗВО, наприклад ендавменту.

Розділ 4. «Господарсько-правове забезпечення взаємодії закладів вищої освіти з іншими суб'єктами господарювання» зосереджує увагу на аналізі договірно-правових та позадоговірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання, а також на з'ясуванні особливостей правового регулювання господарської діяльності ЗВО різних форм власності.

Зокрема, **підрозділ 4.1. «Договірні-правові форми взаємодії закладів вищої освіти з іншими суб'єктами господарювання»** містить комплексну наукову характеристику договірної форми як провідної форми взаємодії між ЗВО та іншими суб'єктами господарювання в умовах ринкової економіки. Договірними правовідносинами ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності є врегульовані нормами господарського права господарські відносини, що виникають на основі відповідних договорів (мають договірну правову природу та походження), обов'язковим суб'єктом яких є ЗВО, що здійснюють господарські права та обов'язки відповідно до засад формально-правової рівності, майнової та фінансово-господарської незалежності від інших суб'єктів господарювання.

Показано, що формування, функціонування та розвиток субінституту господарських договорів у сфері функціонування ЗВО

відбувається на «стику» галузей господарського та освітнього законодавства України. Правова конкретизація цих відносин є виявом конкретизації загальних правових норм, уміщених в актах господарського законодавства, відображенням функціональних зв'язків між господарським та освітнім законодавствами, інтенсивної «інтервенції» до структури освітнього законодавства правових норм, якими опосередковується фінансово-господарська автономія ЗВО: попри те, що ЗВО за своєю соціальною спрямованістю здебільшого не є суб'єктами підприємницької діяльності, а переважно установами некомерційного господарювання, вони все ж наділені достатньою господарською компетенцією, виступають суб'єктами господарсько-правових відносин, які класифіковано у роботі: пов'язані із забезпеченням функціонування ЗВО як суб'єкта господарювання (договори публічних закупівель товарів, робіт і послуг, договори водо- та енергопостачання тощо); відносини щодо користування та володіння чужим майном (договори землекористування, оренди, лізингу, концесії тощо); відносини щодо виконання робіт (науково-дослідні роботи ЗВО); відносини з надання ЗВО іншим суб'єктам господарювання неосвітніх послуг (договори з надання рекламних, телекомунікаційних послуг тощо); кредитно-розрахункові відносини ЗВО (договори банківської позики, кредиту, банківського вкладу, факторингу тощо).

У *підрозділі 4.2. «Позадовірні форми взаємодії закладів вищої освіти з іншими суб'єктами господарювання»* аналізується специфіка позадовірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності, якій властиві такі основні ознаки: 1) відповідні правовідносини виникають без взаємної згоди сторін; 2) деякі з них виникають за одностороннім волевиявленням (наприклад, зобов'язання, що виникають внаслідок оголошення конкурсу або рятування чужого майна); 3) підставою виникнення позадовірних зобов'язань є не договір, а юридично значущі дії (такі дії можуть бути як правомірними, так і неправомірними); 4) ці відносини в ході свого функціонування не набувають форми договірних відносин; 5) ці відносини характеризуються єдиною спрямованістю дії, передбачають примус до виконання визначених правил, які є обов'язковими для однієї зі сторін, та підтримуються дієвою силою, авторитетом.

Усі позадовірні відносини між ЗВО та іншими суб'єктами

господарської діяльності автором диференційовано на дві великі групи: майново-господарські та організаційно-господарські. З урахуванням суб'єктного критерію, запропоновано класифікацію видів позадоговірних відносин організаційно-господарського характеру, та позадоговірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання: (зобов'язання, які є результатом правомірних дій: а) зобов'язання, що виникають із публічного обіцяння винагороди (оголошення конкурсу); б) зобов'язання, що виникають внаслідок рятування чужого майна; 2) зобов'язання, що виникають з неправомірних дій: а) зобов'язання, що виникають внаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав; б) зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди. 1) відносини між ЗВО і засновником (власником) ЗВО; 2) відносини між ЗВО та підприємствами, створеними ЗВО відповідно до закону та статуту; 3) відносини між ЗВО та утвореними ними (за погодженням із органами місцевого самоврядування) іншими освітніми закладами; 4) відносини між ЗВО та структурними підрозділами ЗВО, що реалізують частину господарської компетенції ЗВО.

У *підрозділі 4.3. «Особливості господарсько-правового забезпечення взаємодії закладів вищої освіти різних форм власності»* увага привертається до того, що правове регулювання функціонування ЗВО різних форм власності в Україні ґрунтується на конституційних, цивільно-правових і господарсько-правових засадах; синхронізовано систему ЗВО за формою власності: державні, комунальні та приватні, що сукупно відображають поділ усіх ЗВО на публічні (державні та комунальні) та непублічні (приватні) ЗВО.

Правове регулювання господарських відносин ЗВО різних форм власності характеризується відмінностями у конструюванні господарської компетенції ЗВО на законодавчому рівні, що може доповнюватися локальними актами регулювання (статутами ЗВО). Відмічено, що ЗВО, у тому числі й приватні, використовуючи господарські правовідносини, організують навчальний процес, визначають внутрішню структуру освітнього закладу, а також форми навчання тощо, тим самим здійснюючи освітню господарську діяльність, яка є показником ступеня фінансово-економічної та організаційної автономії ЗВО різних форм власності, ще далека від уніфікованого вигляду; господарські правовідносини визначають

найраціональніший шлях досягнення мети господарської діяльності ЗВО у межах їх статутної діяльності.

Залежно від типу юридичної особи та наявності ознак комерційної діяльності в господарсько-правовому статусі ЗВО диференціюють так: державні ЗВО, що можуть діяти як бюджетні установи або як прибуткові навчальні заклади; комунальні ЗВО, що можуть діяти як бюджетні установи або як прибуткові навчальні заклади; приватні ЗВО, що можуть діяти як неприбуткові або як прибуткові навчальні заклади. Виокремлення, поряд з бюджетними установами, також прибуткових ЗВО, що засновані на державній або комунальній формах власності, уможливлено загальними приписами цивільного законодавства. Обсяг господарської компетенції ЗВО залежить від форми власності ЗВО та організаційно-правової форми господарювання, в межах якої функціонує конкретний навчальний заклад. Найбільш обмеженими у свободі здійснення господарської діяльності є державні та комунальні ЗВО; найменш «зарегульована» господарська діяльність у приватних ЗВО, що здійснюють свою діяльність з метою одержання прибутку (прибуткові ЗВО).

Відзначено, що творення в Україні державних і комунальних ЗВО як прибуткових закладів, має спільною вимогою до ЗВО усіх форм власності є те, що надання освітніх послуг має бути основною у їхній діяльності, а надходження на цей вид діяльності та/або від нього мають перевищувати половину загальних надходжень від господарської діяльності ЗВО.

У Розділі 5. «Удосконалення правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти» комплексно висвітлено проблеми використання світового та особливості європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО, проблематику вдосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО в контексті реформування освітнього законодавства України.

Так, у *підрозділі 5.1. «Питання забезпечення ефективності правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти на основі використання світового досвіду»* показано, що світовий досвід правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти, гнучкість та змінюваність національного законодавств виявляють такі тенденції: спеціальне законодавче регулювання; значна питома вага управлінського впливу держави в

регулюванні цієї діяльності; гнучке поєднання державного регулювання із саморегулюванням ЗВО; переважання приватних форм функціонування ЗВО поруч із збереженням доволі суттєвого державного сектору ЗВО (державні та комунальні ЗВО); актуалізація проблематики оплати освітніх послуг та участі держави в цьому; посилення зв'язків ЗВО із сферою підприємництва; тісна залученість ЗВО до інфраструктури економіки; гарантування державою якісних освітніх послуг у сфері вищої освіти; забезпечення державою плюралізму форм власності та організаційно-правових форм функціонування ЗВО як суб'єктів господарювання; законодавче стимулювання зміцнення матеріально-фінансової основи функціонування ЗВО, що сприяє інноваційному характерові розвитку освітньої та підприємницької діяльності.

Проблемами, які перешкоджають застосуванню світового досвіду в галузі правового регулювання господарської діяльності ЗВО, є такі: різноплановість сформованих освітніх процесів та умов, в яких вони здійснюються; адаптація однієї освітньої системи до іншої чи її складових може викликати відторгнення та неможливість її практичного застосування у межах існуючого нормативно-правового поля; несприйняття державними, урядовими чи освітніми органами процесу імплементації освітніх інновацій та самих інновацій; відсутність кадрового забезпечення, яке б надавало можливість практичного впровадження інноваційних процесів; відсутність фактичних єдиних стандартів освітніх процесів між Україною, Ізраїлем, Канадою, США та іншими країнами – передовими в галузі освіти.

Імплементація зазначеного має забезпечувати поліпшення господарської діяльності ЗВО і відбуватися одночасно на кількох рівнях: 1) державному – забезпечення врегулювання і стандартизації єдиних державних стандартів освітніх послуг; 2) місцевому (регіональному) – забезпечення належного рівня автономії ЗВО та конкурентоспроможності освітніх послуг у межах ринку та регіону; 3) локальному (у межах ЗВО) – забезпеченість матеріально-технічною базою, наявність кваліфікованого освітнього рівня персоналу ЗВО, спрямованого на поліпшення освітніх процесів та підвищення якості освітніх послуг.

У підрозділі 5.2. «Врахування європейського досвіду у правовому регулюванні господарської діяльності закладів вищої

освіти» показано, що сучасні європейські країни значно випереджають Україну та задають «тон» у визначенні напрямів розвитку сфери освіти у світі. Європейські ЗВО розвиваються за рахунок суб'єктів господарювання і громадян з інших країн в умовах жорсткої конкуренції. Господарська діяльність у сфері вищої освіти європейських країн може бути платною чи безплатною, а може передбачати оплатність окремих видів діяльності або отримання певного рівня освіти. Наприклад, у Данії, Ісландії, Люксембурзі, ФРН, Норвегії, Фінляндії, Швеції навчання безплатне для громадян країни та зарубіжних студентів; в Австрії, Греції навчання безплатне для студентів, які є громадянами країни та Європейського Союзу, і для деяких інших категорій (оплачують навчання студенти з інших країн); безкоштовна освіта не притаманна Бельгії, Великій Британії, Іспанії, Італії, Нідерландам, Португалії; у Франції після перевірки на платоспроможність стягується платня за реєстрацію зі студентів, які є громадянами країни, ЄС та зарубіжних студентів; в Ірландії безплатним є навчання для здобуття першого ступеня, а усі наступні рівні вищої освіти оплачуються. При цьому платна діяльність ЗВО у сфері освіти європейських країн не залежить від комерційного чи некомерційного статусу, а більшість ЗВО в європейських країнах має некомерційний характер, як і в Україні.

В одних державах ознака некомерційності ЗВО є обов'язковою умовою для отримання ЗВО дозволу на ведення діяльності або державного фінансування, в інших – комерційну діяльність таким організаціям дозволено лише настільки, наскільки вона є засобом досягнення мети діяльності, у третіх – як виняток з метою залучення бізнес-структур до сфери освіти.

Основною метою господарської діяльності європейських ЗВО є надання освітніх послуг для забезпечення прибутку. Господарсько-правове регулювання відносин за участі ЗВО ґрунтується на принципах автономії ЗВО у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу, а держава контролює фінансування (якщо ЗВО отримує фінанси з бюджету) та якість навчального процесу з використанням різноманітних засобів контролю (спостереження, тестування, анкетування, співбесіди, збору інформації тощо).

Позитивно оцінюючи пріоритетність європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО, дисертант вважає, що його використання в Україні має бути вибірковим,

прагматичним та властивим процесам, які відбуваються в країні, передусім економічним, політичним та освітнім процесам.

За *підрозділом 5.3. «Удосконалення правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти на основі реформування освітнього законодавства в Україні»* має відбуватися у межах безумовного гарантування права громадян на здобуття якісної вищої освіти та безоплатності її отримання як у державних, так і в недержавних (комунальних і приватних) ЗВО. У випадках, коли державні ЗВО не спроможні задовольнити запит суспільства на вищу освіту, таку функцію повинен на себе перебрати приватний сектор у сфері надання освітніх послуг, і навпаки. Тоді основним показником визначення ефективності господарської діяльності ЗВО буде рівень доступності до освітніх процесів широких верств населення незалежно від організаційно-правової форми їх створення.

ЗВО державної форми власності мають деякі переваги в організації та веденні господарської діяльності, оскільки ефективність такої діяльності підтримується за рахунок додаткових джерел фінансування, зокрема за рахунок фондів державного та регіонального (місцевого) бюджетів, залучення позабюджетних коштів, оплати на навчання студентами, виділення грошових коштів для підтримки науки та освіти (наукових досліджень тощо), а також отримання прибутків від власної діяльності, виходячи із права використання фондів, на яких знаходиться ЗВО. Натомість проблемним питанням для ЗВО приватної форми власності є забезпечення престижу отриманої у них освіти, її якості тощо.

Важливим чинником успішного розвитку в освітній системі ЗВО усіх форм власності є також їх міжнародна господарська активність. За умов недофінансування державою потреб освітньої діяльності удосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО прямо залежить від фінансового стимулювання до розвитку усієї освітньої системи, реформи управлінської діяльності.

Задовольняючи попит населення на якісну вищу освіту, державні інституції, наділені повноваженнями контролю, повинні за пріоритетне визначити якість освітніх послуг, що надаються в контексті господарської діяльності, яка провадиться ЗВО, а також створення балансу між фінансовим станом університетських закладів та їх спроможністю надавати якісні й доступні освітні послуги.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі проведеного комплексного наукового дослідження низки актуальних теоретичних і прикладних питань розвитку системи вищої освіти виокремлено, обґрунтовано та розв'язано проблему правового регулювання господарської діяльності ЗВО України. Наукове вирішення порушеної проблеми виконано в межах доктрини господарського права із залученням наукових здобутків і розробок загальнотеоретичної юриспруденції та низки галузевих правових наук (конституціоналістики, цивілістики, адміністративістики, та ін.). У результаті виконаної роботи сформульовано такі висновки й узагальнення.

1. Філософсько-методологічне обґрунтування ролі сучасної вищої освіти є необхідним елементом загальнонаукового підходу до осмислення феномену вищої освіти, набуває своєї нормативної визначеності через суб'єктивне право людини на вищу освіту, яке має змішану (природно-позитивну) природу, поєднує приватноправові та публічно-правові компоненти, передбачає високий рівень суспільного і державного визнання, легітимацію на конституційному рівні. Конституціоналізація права на вищу освіту в Україні відбиває загальноправову закономірність її розвитку, відбувається в контексті входження української системи освіти до європейського освітнього і правового просторів (Болонський процес), що передбачає органічне поєднання господарсько-правових, конституційних, цивільно-правових, адміністративно-правових та міжнародно-правових засад розвитку системи вищої освіти.

2. Система вищої освіти як особливий соціальний інститут та складова (елемент) інституційної основи механізму реалізації права на освіту, включає в себе сукупність ЗВО, відповідальних за надання освітніх послуг у необхідних обсягах та належної якості. Структурування системи ЗВО є об'єктивним суспільним процесом, що відображає як закономірності сучасного розвитку (плюралізацію форм власності й господарювання, втрату державою монопольного становища на ринку освітніх послуг та статусу провідного суб'єкта господарської діяльності, розширення суспільних запитів на конкурентоздатну вищу освіту для забезпечення конкурентоспроможності економіки і держави тощо). Наведені обставини виявляються в оновленні спеціального законодавства про ЗВО, що об'єктивно впливає на інституційну спроможність

організації і діяльності системи ЗВО в Україні. Новелізація законодавства, що регулює організацію та діяльність системи ЗВО в Україні, розпочата в 2014 р. з ухваленням нового Закону України «Про вищу освіту» і продовжена Законом України «Про освіту» 2017 р., але ще далека від завершення, особливо на рівні урядових та відомчих нормативно-правових актів.

3. Дослідження розвитку вітчизняної системи ЗВО надає підстави стверджувати про фундаментальний характер поліфункціональності ЗВО, що є науково-методологічною основою для висвітлення правової природи й специфіки реалізації господарської функції ЗВО. Поліфункціональність ЗВО позначає впорядкування всієї сукупності функцій ЗВО, відображає особливості функціональної складової ЗВО як цілісної інституційної системи. Доцільність та обґрунтованість виокремлення господарської функції ЗВО ґрунтується на багатопрофільній господарській діяльності ЗВО, яка не зводиться лише до власне освітньої сфери, а є зорієнтованою на одержання прибутку, має чітко виражений «пропідприємницький» характер, перетворюється на особливий інституціоналізований суспільно значущий механізм надання освітніх послуг, набуває товарного (ринкового) значення.

4. Державне регулювання господарської діяльності ЗВО є об'єктивним процесом впливу держави на діяльність ЗВО, враховує її закономірності організації та провадження, здійснення похідних видів господарської діяльності ЗВО, не пов'язаних прямо із наданням освітніх послуг; здійснюється в межах існуючого в країні господарського правового порядку, є системою заходів правотворчого, правозастосовного, правоохоронного й організаційного (у тому числі неправового) характеру, що здійснюються державою в особі відповідних органів в межах освітньої та соціально-економічної політики держави. Такому регулюванню притаманні об'єктивний характер, цілеспрямованість (доцільність), планомірність, упорядкованість, передбачуваність, постійність, функціональність, соціально-економічна ефективність, збалансованість здійснюваних заходів тощо. Державне регулювання господарської діяльності ЗВО перебуває в тісному зв'язку із ринковим саморегулюванням на підставі локальних нормативних актів, існуючих звичаїв ділового обороту, інших джерел господарського права України.

5. Наукове тлумачення державного регулювання господарської діяльності ЗВО ґрунтується на виокремленні понять механізму, форм і методів такого регулювання. Відповідно до них державне регулювання господарської діяльності ЗВО, реалізується через механізм, який у широкому (функціональному) значенні розглядається як сукупність зумовлених умовами ринкової економіки форм і методів (засобів) прямого та опосередкованого впливу держави в особі її уповноважених органів на господарську діяльність ЗВО; ключовими елементами цього механізму є форми і методи державного регулювання господарської діяльності ЗВО. У вузькому (інституціональному) розумінні таким механізмом необхідно вважати обумовлену законодавством упорядковану та доцільну взаємодію спеціально уповноважених державних органів із системою легалізованих ЗВО усіх форм власності у сфері їх господарської діяльності.

6. Під формами державного регулювання господарської діяльності ЗВО пропонується розуміти зумовлену взаємодією держави і системи ЗВО відносно однорідну за своїми зовнішніми ознаками сукупність дій уповноважених державних органів, спрямовану на досягнення цілей такого регулювання (моніторинг, контрольна-наглядова та нормотворча діяльність, легалізація господарської діяльності ЗВО (реєстрація, ліцензування, акредитація та ліквідація ЗВО як суб'єктів відповідної діяльності); стимулювання господарської діяльності ЗВО через інститути державного замовлення, бюджетної підтримки, застосування моделей функціонування національних ЗВО, дослідницьких університетів тощо). Методами державного регулювання господарської діяльності ЗВО визнано конкретні (дозвільні, заборонні та зобов'язувальні) інструменти регулювального впливу держави в особі її уповноважених органів на господарську діяльність ЗВО.

7. Під утворенням ЗВО розуміється сукупність передбачених законодавством процедур, здійснення яких зумовлює набуття ЗВО статусу суб'єкта господарювання та реалізацію передбаченої законодавством і статутом ЗВО господарської компетенції, яка за правовою природою є відповідним комплексом організаційно-господарських правовідносин. Ключову роль в утворенні ЗВО відіграє господарсько-правове забезпечення як комплекс господарсько-правових засобів, що діляться на етапи

(стадії): 1) вияв ініціативи щодо створення ЗВО і прийняття рішення засновника (ініціативна стадія); 2) розробка і затвердження засновником статуту ЗВО (засновницька стадія); 3) державна реєстрація ЗВО (реєстраційна стадія); 4) отримання ЗВО ліцензії на право здійснення ним освітньої діяльності у сфері вищої освіти (ліцензійна стадія).

8. Аналіз законодавства, що регулює процедуру ліквідації ЗВО, підтверджує наявність окремих етапів такої процедури. Їхня послідовність має закономірний, послідовний і зумовлюючий характер, а зміст кожного етапу має певну специфіку та обсяг правового регулювання. У роботі диференційовано такі етапи цієї процедури: 1) підготовчий (установчий) – від прийняття рішення про ліквідацію ЗВО засновником (засновниками) до його фіксації та реєстрації в установленому порядку; 2) створення ліквідаційної комісії ЗВО та здійснення нею необхідного комплексу дій майнового та організаційного характеру, спрямованих на досягнення юридичної мети зазначеної процедури; 3) реєстраційний етап – реєстрація ліквідації ЗВО. Механізм правового регулювання ліквідації ЗВО не має завершеного характеру в силу відсутності визначених підстав ліквідації та кола суб'єктів, уповноважених ініціювати питання про ліквідацію ЗВО, відсутність передбачених законодавством наслідків ліквідації ЗВО, зокрема не визначено способу подальшої реалізації права на вищу освіту особами, які здобували її у цьому ЗВО.

9. Вагоме значення у структурі господарсько-правового статусу ЗВО належить інституту господарсько-правової відповідальності, яку визначено як різновид юридичної відповідальності цих суб'єктів господарювання, яка настає за вчинені правопорушення у сфері господарювання і передбачає застосування до ЗВО господарських санкцій на підставах і в порядку, передбаченому законом і договором. Правове регулювання цих відносин не має на сьогодні завершеного характеру: існують суттєві проблеми щодо відшкодування ЗВО завданих збитків у сфері господарювання та застосування інституту анулювання ліцензії у сфері освітньої діяльності цих закладів; відповідні правові норми потребують узгодження та конкретизації на рівні Закону України «Про вищу освіту» з урахуванням того, що господарська діяльність ЗВО є особливим різновидом, специфіка якої обумовлена правовим статусом, соціальним призначенням та цільовою спрямованістю

діяльності системи ЗВО різних форм власності в Україні.

10. Господарсько-правовий статус ЗВО – це сукупність законодавчо визначених кваліфікуючих організаційних та економічних ознак ЗВО як суб'єкта господарювання, які відображають своєрідність мети і завдань створення й функціонування ЗВО, форми власності та організаційно-правової форми функціонування ЗВО як суб'єкта господарського права, особливості порядку утворення (набуття статусу) і припинення, правового режиму майна, що перебуває у віданні ЗВО як суб'єкта господарського права, проваджуваного ним основного виду діяльності (безпосереднє здійснення господарської діяльності у сфері вищої освіти), особливостей господарської компетенції (сукупності господарських прав та обов'язків), співвідношення і взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарського права, а також специфіки інституту господарсько-правової відповідальності ЗВО. Господарсько-правовий статус ЗВО як галузевий правовий статус в Україні регулюється нормами ГКУ, ЦКУ, ПКУ, БКУ, законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», іншими актами господарського та освітнього законодавства України, а також положеннями статутів ЗВО, що є відображенням інституційно-організаційної автономії ЗВО у сфері господарських відносин. Як різновид галузевого правового статусу (поряд з конституційно-правовим, адміністративно-правовим тощо) він є більше ніж конкретизацією правового статусу ЗВО у сфері господарських правовідносин, оскільки відображає специфіку організації та діяльності ЗВО, їхню роль і місце в умовах ринкової економіки в соціокультурній сфері суспільства загалом.

11. Чинна законодавча дефініція ЗВО як окремого виду установ (ЗВО як установа) має бути сприйнята критично, зокрема у зв'язку із невдалим ототожненням установ і закладів у законодавчій конструкції статусу ЗВО. Оптимальною для тлумачення господарсько-правового статусу ЗВО є правова конструкція ЗВО як особливого різновиду закладів, яка відповідає сучасній правовій доктрині та яку доцільно врахувати під час коригування законодавчих норм. Звідси, ЗВО є особливим видом закладів (а не установ), що створюються і функціонують відповідно до законодавства та статуту як юридичні особи публічного й приватного права в організаційно-правових формах бюджетного

закладу, неприбуткового закладу або прибуткового закладу (закладу, що має на меті отримання прибутку) та основним призначенням яких є провадження освітньої, наукової, науково-технічної, методичної та інноваційної діяльності відповідно до цілей і завдань та обсягів господарської компетенції ЗВО.

12. Під правовим режимом майна ЗВО слід розуміти врегульований правовими нормами і статутом ЗВО порядок формування майна ЗВО, характер та обсяг правомочностей ЗВО щодо володіння, користування і розпорядження ним, здійснення ЗВО функцій управління цим майном, а також його правової охорони і вибуття майна з визначених законодавством, договором та статутом ЗВО підстав. Правове регулювання порядку набуття майна, обсягу правомочностей ЗВО щодо володіння, користування та розпорядження майном, специфіки та обсягу прав третіх осіб (власника) на майно ЗВО, правової охорони майна ЗВО, меж майнової відповідальності ЗВО та порядку звернення стягнення на майно ЗВО за вимогою кредиторів на сьогодні не є завершеним і систематизованим. Відсутня чіткість у законодавчому розмежуванні майна ЗВО різних форм власності, майна, яке перебуває у користуванні ЗВО на праві господарського відання та інших речових правах. Інститути позабюджетного фінансування ЗВО, наприклад ендавменту, запроваджено до системи вищої освіти без належної мотиваційної основи для суб'єктів надання благодійної допомоги, що обмежує використання позитивного потенціалу відповідних фінансово-правових інструментів.

13. Взаємодія ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності має закономірний, доцільний, систематичний і соціально зумовлений характер, що підкреслюється плюралізмом форм власності та формами господарювання в сучасній Україні, на яких ґрунтується багатукладна, соціально орієнтована ринкова економіка, обумовлює поширення тенденції комерціалізації в діяльності самих ЗВО в умовах становлення «суспільства знань» з домінуючим у такому суспільстві інноваційним типом економічного розвитку. В умовах ринкової економіки та ринкового типу господарського правового порядку переважним типом взаємодії між ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності є договірні форми взаємодії. Договірними правовідносинами ЗВО з іншими суб'єктами господарської діяльності є врегульовані нормами

господарського права господарські відносини, що виникають на основі відповідних договорів (мають договірну правову природу та походження), обов'язковим суб'єктом яких є ЗВО, що здійснюють господарські права та обов'язки відповідно до засад формально-правової рівності, майнової та фінансово-господарської незалежності. Систему господарсько-договірних відносин за участю ЗВО становлять відносини, пов'язані із забезпеченням функціонування ЗВО як суб'єкта господарювання (договори публічних закупівель товарів, робіт і послуг, договори водо- та енергопостачання тощо); відносини щодо користування та володіння чужим майном (договори землекористування, оренди, лізингу, концесії тощо); відносини щодо виконання робіт (науково-дослідні роботи ЗВО; відносини з надання ЗВО іншим суб'єктам господарювання неосвітніх послуг (договори з надання рекламних, телекомунікаційних послуг тощо); кредитно-розрахункові відносини ЗВО (договори банківської позики, кредиту, банківського вкладу, факторингу тощо).

14. Запропоновано класифікувати всі позадоговірні майново-господарські відносини за участю ЗВО залежно від походження на ті, що виникають з правомірних дій (зобов'язання, обумовлені публічною обіцянкою винагороди (оголошення конкурсу); зобов'язання, що виникають внаслідок рятування чужого майна), та ті, що є результатом неправомірних дій (зобов'язання, які виникають внаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав; зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди). З урахуванням суб'єктного критерію запропоновано класифікацію видів позадоговірних відносин організаційно-господарського характеру, що виникають між ЗВО та іншими суб'єктами господарської діяльності (відносини між ЗВО і засновником (власником) ЗВО; відносини між ЗВО та підприємствами, створеними ЗВО відповідно до закону та статуту; відносини між ЗВО та утвореними ними (за погодженням із органами місцевого самоврядування) іншими освітніми закладами; відносини між ЗВО та структурними підрозділами ЗВО, що реалізують частину господарської компетенції ЗВО.

15. Ключовим чинником, що обумовлює специфіку господарської компетенції ЗВО як суб'єктів господарської діяльності, є форма власності, на якій засновано відповідний ЗВО. З

урахуванням цього критерію синхронізовано систему ЗВО за формою власності: державні, комунальні та приватні, що сукупно відображають поділ усіх ЗВО на публічні (державні та комунальні) та непублічні (приватні) ЗВО. Якщо державні ЗВО є традиційним видом інституціалізації таких закладів, то інституціалізація ЗВО комунальної і, особливо приватної форми власності, має в Україні порівняно нетривалий період розвитку. Обсяг господарської компетенції ЗВО залежить від форми власності ЗВО та організаційно-правової форми господарювання: найобмеженішими у свободі здійснення господарської діяльності є державні та комунальні ЗВО; найменш «зарегульована» господарська діяльність у приватних ЗВО, що здійснюють свою діяльність з метою одержання прибутку (прибуткові ЗВО). Концептуальною законодавчою новацією є уможливлення створення в Україні державних і комунальних ЗВО як прибуткових закладів, але спільною вимогою до ЗВО усіх форм власності та господарювання залишається те, що освітня діяльність має бути основною у їхній діяльності, надходження на цей вид діяльності та/або від нього мають перевищувати половину загальних надходжень від господарської діяльності ЗВО.

16. Ключовими проблемами, які перешкоджають застосуванню світового досвіду в галузі правового регулювання господарської діяльності ЗВО, є такі: різноплановість сформованих освітніх процесів та умов, в яких вони здійснюються; адаптація однієї освітньої системи до іншої чи її складових може спричиняти відторгнення та неможливість її практичного застосування у межах існуючого нормативно-правового поля; несприйняття державними, урядовими чи освітніми органами процесу імплементації освітніх інновацій та самих інновацій; відсутність кадрового забезпечення, яке б надавало можливість практичного впровадження інноваційних процесів; відсутність фактичних єдиних стандартів освітніх процесів між Україною, Ізраїлем, Канадою, США та іншими країнами – передовими в галузі вищої освіти.

17. Сукупність імплементаційних процесів, визначених на основі вивчення міжнародного досвіду господарської діяльності ЗВО, повинна забезпечувати формування єдиного інноваційного процесу, спрямованого на поліпшення господарської діяльності цих закладів. Імплементація зарубіжного досвіду та вдосконалення

господарської діяльності в цій галузі повинні відбуватися одночасно на кількох рівнях: державному – забезпечення врегулювання та впорядкування єдиних державних стандартів освітніх послуг; місцевому (регіональному) – забезпечення належного рівня автономії ЗВО та забезпечення конкурентоспроможності освітніх послуг у межах ринку та регіону; локальному (у межах ЗВО) – забезпеченість матеріально-технічною базою, наявність кваліфікованого освітнього рівня персоналу ЗВО, спрямованого на максимізацію поліпшення освітніх процесів та підвищення якості освітніх послуг.

18. Як показує досвід правового регулювання ЗВО в країнах ЄС, основною метою господарської діяльності ЗВО в них є надання освітніх послуг для забезпечення прибутку. Разом з тим діяльність ЗВО можна оцінити як послуги загального інтересу, тому ЗВО як суб'єкт господарювання підпадає під дію законодавства у сфері надання послуг населенню, що охоплюється захистом прав споживачів. Законодавство країн ЄС врегульовує широкий спектр питань щодо господарсько-правового статусу ЗВО, порядку їх фінансування та управління ними тощо. З метою забезпечення високого рівня якості вищої освіти у межах Болонського простору здійснюється адаптація національних систем, гармонізація її якості до відповідних європейських стандартів і рекомендацій, контроль як з боку національних органів державної влади, так і міжнародних організацій у галузі освіти і культури, а також незалежних акредитаційних агентств. Господарсько-правове регулювання комплексу господарських відносин за участю ЗВО ґрунтується на принципах автономії ЗВО у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу, а держава контролює фінансування (якщо ЗВО отримує кошти з бюджету) та якість навчального процесу з використанням різноманітних засобів контролю (спостереження, тестування, анкетування, співбесіди, збір інформації тощо). Загалом позитивно оцінюючи пріоритетність європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО, пропонується визнати, що його використання в Україні має бути прагматичним з врахуванням процесів, що відбуваються в країні, передусім економічних, політичних та освітніх, які обумовлюють специфіку імплементації такого досвіду в Україні.

19. Удосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО в контексті реформування освітнього законодавства

України повинне відбуватися у межах безумовного гарантування права громадян на здобуття якісної вищої освіти. У випадках, коли державні ЗВО не спроможні задовольнити запит суспільства на вищу освіту, таку функцію повинен на себе перебирати приватний сектор, і навпаки. За умов недофінансування державою потреб освітньої діяльності економічна самостійність ЗВО значно залежить від уміння вести господарську діяльність, знижувати ризики, пов'язані із наданням освітніх послуг, тобто ефективним веденням підприємницької діяльності самими ЗВО. Тому вдосконалення правового регулювання їх господарської діяльності прямо залежить від фінансового стимулювання до розвитку усієї освітньої системи, завершення реформи управління в системі вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Тимошенко М. Господарська діяльність як функція закладів вищої освіти: проблеми правового регулювання: монографія. Київ : АртЕк, 2018. 244 с.
2. Тимошенко М.О. Правове регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти в Україні : монографія / Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ : АртЕк, 2019. 350 с.
3. Tymoshenko M., Sukhodolska A. The environmental contents of the right to higher education. *Problems of environmental and natural resources law development : collective monograph* / V. Kostytsky et. al.; edited by Prof. V. Kostytsky. Lviv–Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 82–92.
Статті у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз, та в інших фахових виданнях України:
4. Тимошенко М.О. До питання про підприємницьку функцію вищих навчальних закладів у контексті концепції їх багатофункціональності. *Соціологія права*. 2017. № 1/2 (20-21). С. 101–107.
5. Тимошенко М.О. Приватний навчальний заклад як суб'єкт

- підприємницької діяльності. *Соціологія права*. 2017. № 3/4 (22-23). С. 115–120.
6. Тимошенко М.О. Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіту у контексті європейської інтеграції України. *Соціологія права*. 2018. Вип. 1/2 (24-25). С. 161–169.
 7. Тимошенко М.О. Екологічний зміст права на вищу освіту. *Екологічне право України*. 2018. № 1/2. С. 36–41.
 8. Maksym Tymoshenko. Higher educational establishments as institutions for ensuring the right of higher education in the context of European integration of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1. Vol. 2. P. 139–144. (Словацька Республіка).
 9. Тимошенко М.О. До питання про поліфункціональність закладів вищої освіти. *Соціологія права*. 2019. Вип. 4(31). С. 77–82.
 10. Тимошенко М.О. Проблеми використання світового досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти. *Соціологія права*. 2019. Вип. 3 (30). С. 57–63.
 11. Тимошенко М.О. Позадоговірні форми взаємодії закладів вищої освіти з іншими суб'єктами господарювання. *Правові новели*. 2019. № 7. Т. 3. С. 70–77.
 12. Tymoshenko M. Higher education funding in Ukraine (regulatory affairs). *Európska Veda/European Science*. 2019. № 3. P. 98–104.
 13. Тимошенко М.О. Особливості правового режиму майна закладів вищої освіти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. Т. 2. С. 61–67.
 14. Tymoshenko M. The revisited legal organizational form of higher education institutions as economic entities in Ukraine. *Európska Veda/European Science*. 2019. № 4. P. 87–94.
 15. Костицький В., Тимошенко М. Господарська функція закладів вищої освіти в контексті концепції їх автономії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 4. С. 188–192.
 16. Тимошенко М. Правові проблеми вибору моделі фінансування вищої освіти в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 6.
 17. Tymoshenko M., Sukhodolska A. The Environmental contents of the right to higher education. *Екологічне право*. 2020. № 3. С. 36–41.
 18. Тимошенко М.О. Соціальна обумовленість розвитку правового регулювання вищої освіти. *Соціологія права*. 2020. Вип. 2 (33).

- С. 57–63.
19. Костицький В.В., Тимошенко М.О. Соціальні, економічні і правові основи виокремлення господарської функції закладів вищої освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. С. 18–23.
 20. Тимошенко М.О. Конституційна модель вищої освіти в Україні. *Соціологія права*. 2020. Вип. 3 (34). С. 57–63.
 21. Тимошенко М.О. Право на вищу освіту у теоретико-правовому вимірі. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 49–55.
 22. Тимошенко М.О. Правові проблеми вибору оптимальної моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 16. С. 74–81.
 23. Тимошенко М.О. Теоретичні засади визначення господарсько-правового статусу закладу вищої освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 46. С. 111–115.
 24. Тимошенко М.О. Проблеми застосування адміністративно-господарських санкцій щодо суб'єктів надання освітніх послуг. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 201–206.
 25. Тимошенко М.О. Теоретико-правові питання використання європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти. *Правові новели*. 2020. № 11. Т. 2. С. 87–94.
 26. Тимошенко М.О. До питання про правову природу господарсько-правової відповідальності закладів вищої освіти. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Т. 2. С. 87–95.
 27. Тимошенко М.О. Питання господарсько-правової відповідальності закладів вищої освіти у контексті їх майнового стану. *Держава та регіони. Серія “Право”*. 2020. № 3 (69). Т. 2. С. 6–11.
 28. Тимошенко М. Теоретико-правові проблеми визначення господарської функції закладів вищої освіти. *Ročenka Ukrajinsko-Slovenská Zbornik Vedeckých Prác*. 2020, P. 32–42.
 29. Tymoshenko Maksym. Introduction of international experience in the legal regulation of higher education into Ukrainian practice. *Európska Veda/European Science*. 2020. № 2. P. 112–116. Це остання стаття нова

Тези наукових доповідей:

30. Тимошенко М.О. Організаційно-правове забезпечення права на вищу освіту. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XIV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 16-17 червня 2017 р. / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 80–81.
31. Тимошенко М.О. До питання про механізм державного регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів. *Проблеми та перспективи формування правової культури в контексті сучасних соціально-економічних процесів*: зб. тез доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 23-24 листопада 2017 р. Черкаси : Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту, 2017. С. 155–157.
32. Тимошенко М.О. Питання господарсько-правового статусу вищого навчального закладу. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький: Хмельницький ун-т упр. та права, 2018. С. 332–335.
33. Тимошенко М.О. Спрямованість правового регулювання діяльності вищих навчальних закладів на реалізацію права людини на освіту: дещо про досвід США. *Актуальні проблеми реалізації прав і свобод людини в умовах глобалізації*: зб. тез доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 1-2 листопада 2018 р. Черкаси : Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту, 2018. С. 61–62.
34. Тимошенко М.О. До питання про дослідження інституційного забезпечення системи закладів вищої освіти. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання», м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 199–201.
35. Тимошенко М.О. Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіту в контексті європейської інтеграції України. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 червня 2018 р. / за ред. проф. Р.С. Мельника,

- відпов. ред. к.ю.н. Л.Ю. Маталюга. Київ: Гельветика, 2018. С. 190–192.
36. Тимошенко М.О. Евристичний зміст права на вищу освіту. *Право, юридична наука та освіта: здобутки та перспективи (до дня народження О.Б. Костенка)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 квіт. 2018 р. Київ: [Вид-во Людмила], 2018. С. 84–86.
37. Тимошенко М.О. Право на освіту в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми науки і практики у світлі євроінтеграції*: тези Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 трав. 2018 р. / Львівський ун-т бізнесу та права, Західний наук. центр НАН України та МОН України, Київський ун-т права НАН України [та ін.]. Львів: Львів. ун-т бізнесу та права, 2018. С. 223–226.
38. Тимошенко М.О. Забезпечення права на вищу освіту як важливе завдання соціальної держави. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права*: тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 жовт. 2019 р., м. Івано-Франківськ / Нац. акад. прав. наук України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, ПВНЗ Університет Короля Данила [та ін.] ; за заг. ред. проф. І.Д. Шутака. Харків : Право, 2019. С. 98–101.
39. Костицький В.В., Тимошенко М.О. Питання врахування досвіду США в правовому регулюванні закладів вищої освіти. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 31 травня–1 червня 2019 р. Дніпро : Правовий світ, 2019. С. 89–92.
40. Тимошенко М.О. Про філософське обґрунтування конституціоналізації права на вищу освіту в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–13 квітня 2019 р. Одеса: Причорноморська фундація права, 2019. С. 104–106.
41. Тимошенко М.О. Визначення функцій закладів вищої освіти як суб'єктів господарського права. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7–8 червня 2019 р. Київ: Центр правових наукових досліджень, 2019. С. 116–

- 118.
42. Тимошенко М.О. Питання використання ірландського досвіду правового регулювання вищої освіти в українській практиці. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 25–26 жовтня 2019 р. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 87–88.
 43. Тимошенко М.О. Питання використання благодійних внесків у фінансуванні вищої освіти. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку*: міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 березня 2020 р. Харків: Східноукраїнська наук. юрид. орг., 2020. С. 92–93.
 44. Тимошенко М.О. Питання поєднання державного регулювання та автономії закладів вищої освіти. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 100–102.
 45. Тимошенко М.О. Про роль рішень Конституційного Суду України у забезпеченні права вищу освіти. *Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 квітня 2020 р. К.: Центр правових наук. дослідж., 2020. С. 70–73.

АНОТАЦІЯ

Тимошенко М.О. Правове регулювання господарської діяльності закладів вищої освіти: теорія і практика. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей механізму господарсько-правового регулювання діяльності ЗВО сучасної України. Значна увага приділена комплексному науково-правовому дослідженню права на освіту як одного з фундаментальних

конституційних прав людини та особливостей його реалізації у ЗВО. Проведено аналіз системи ЗВО як інституційної основи механізму реалізації права на вищу освіту. Обґрунтовані та висвітлені базові засади концепції багатofункціональності ЗВО як доктринально-правової основи механізму господарсько-правового регулювання їх діяльності. Синтезовано показано специфіку державного регулятивного впливу на сферу господарської діяльності ЗВО. При цьому докладно висвітлено таке коло питань: поняття, механізм та форми державного регулювання господарської діяльності ЗВО, особливості державного регулювання створення ЗВО, особливості процедури ліквідації ЗВО, інститут їх господарсько-правової відповідальності. Досліджені теоретичні засади визначення господарсько-правового статусу ЗВО як суб'єкта господарської діяльності. З'ясовані господарсько-правова компетенція та організаційно-правові форми функціонування ЗВО в Україні. Проведено аналіз фінансово-майнової основи діяльності ЗВО в контексті її нормативно-правового забезпечення. Окрему увагу зосереджено на аналізі договірно-правових та позадоговірних форм взаємодії ЗВО з іншими суб'єктами господарювання, а також – на з'ясуванні особливостей правового регулювання господарської діяльності ЗВО різних форм власності. Комплексно висвітлено проблеми використання світового досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО, виявлені особливості європейського досвіду правового регулювання господарської діяльності ЗВО. Докладно проаналізовані шляхи та способи вдосконалення правового регулювання господарської діяльності ЗВО в контексті реформування освітнього законодавства України.

Ключові слова: вища освіта, право на вищу освіту, заклад вищої освіти (ЗВО), ЗВО як суб'єкти господарських відносин, господарсько-правовий статус ЗВО, державне регулювання господарських відносин ЗОВ, матеріально-фінансова основа функціонування ЗВО, форма власності ЗВО, освітні послуги, правовий режим майна ЗВО, ендавмент, дослідницький університет.

SUMMARY

Tymoshenko M.O. Legal regulation of economic activity of higher education institutions: theory and practice: theory and practice.

The dissertation for obtaining a scientific degree, Doctor of legal sciences in specialty 12.00.04 Economic Law; Economic and Procedural

Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to research of the mechanism features of economic and legal regulation activity of HEE in modern Ukraine. Considerable attention is paid to a comprehensive scientific and legal study of the right to education as one of the fundamental constitutional human rights and features of its implementation in a HEE. It was made the analysis of the HEE system as an institutional mechanism basis realizing the right to higher education. It was justified and covered the basic principles of the concept of HEE multifunctionality as a doctrinal and legal basis of the mechanism of economic and legal regulation of their activity. It was synthesized the specifics of the state regulatory influence on the sphere of economic activity of the HEE. The following range of issues is covered in detail: the concept, mechanism and forms of state regulation of economic activity of a HEE, features of state regulation of a HEE, peculiarities of the procedure of liquidation of a HEE, the institute of their economic and legal responsibility. It was studied the theoretical bases of definition of the economic and legal status of a HEE as the subject of economic activity.

It was clarified the economic and legal competence, organizational and legal forms of a HEE functioning in Ukraine. It was made the analysis of the financial and property basis of a HEE activity in the context of its normative-legal provision. Particular attention is paid to the analysis of contractual and non-contractual forms of interaction of HEEs with other business entities, as well as to clarify the features of the legal regulation of economic activity of HEEs of various forms of ownership. The problems of using the world experience of legal regulation of HEEs were comprehensively covered, features of the European experience of legal regulation of economic activity of HEE we revealed as well. It was analyzed in details the ways and means of improving the legal regulation of economic activity of HEE in the context of reforming the educational legislation of Ukraine.

Key words: higher education, right to higher education, higher education establishment (HEE), HEE as subjects of economic relations, legal regulation of economic relations of HEE, material and financial basis of functioning of HEE, economic and legal status of HEE, form of ownership of HEE, educational services, legal regime of HEE property, endowment, research university.

Підписано до друку 23.03. 2021 р. Формат 60x90 1/16
Ум. друк. арк.1,7 . Облік.-вид. арк. 1,9
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Тираж 100 прим. Зам. №

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77